

УДК 316.3

Лойко Л. І.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА КОРПОРАТИВНІСТЬ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто сучасні методологічні підходи до проблеми національно-етнічної корпоративності громадянського суспільства в контексті з'ясування місця й ролі етнічних меншин та їх громадсько-політичних організацій у розбудові української політичної нації. Проаналізовано політико-філософські концепції громадянського суспільства, співвідношення громадянського та етнічного різновидів націоналізму Н. Розенблюма, Е. Сміта, Ю. Габермаса, Е. Шилза. Пропонується висновок, що ідея групових (колективних) прав має бути інтегрована в концепцію соціальної справедливості з огляду на ситуацію поліетнічності та мультикультуралізму, а збереженню міжнаціонального миру в Україні сприятиме поміркована концепція політичної нації.

Формування громадянського суспільства є одним із векторів розвитку сучасної України, що декларується і на рівні політикуму, і на рівні громадської думки, і з боку вченого загалу. При цьому існують певні розбіжності думок відносно змісту заявленої мети й шляхів її досягнення¹, проте загалом цей дискурс зосереджено навколо питань економічної та політичної свободи, діяльності громадських організацій, репрезентації груп інтересів, взаємодії суспільства з державою на принципах відносної незалежності тощо. Суттєвою прогалиною постає при цьому проблема етнічної характеристики громадянського суспільства у контексті співвідношення громадянсько-правової та національної ідей на тлі переважаючої поліетнічності та мультикультурності сучасних суспільств, у тому числі й українського.

Теорія громадянського суспільства, яка формувалась у політичній думці Нового часу такими мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та інші, практично не передбачала можливості його етнічної корпоративізації. Власне, формування громадянсь-

кого суспільства відбувалось одночасно з формуванням національних держав - до певної міри ці процеси взагалі можна вважати однопорядковими чи навіть ідентичними, - відповідно майже автоматично громадянське суспільство сприймалося як національно однорідне суспільство, що знімало будь-які національні проблеми. Навпаки, наявність подібних проблем, етнічних суперечок та вимог етнічних меншин, які заявили про себе вголос дещо пізніше, могла свідчити лише про недостатню сформованість громадянського суспільства і відповідно розглядалась як ознака його незрілості.

Новий вибух інтересу до ідеї громадянського суспільства стався в останній чверті ХХ століття і був пов'язаний передусім з критикою тоталітаризму. Значний внесок у теоретичну розробку цієї теми зробили К. Поппер, Ю. Габермас, Н. Боббіо, Е. Арато і Дж. Коген, Р. Натнем, Дж. Александер, Е. Геллнер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Н. Розенблюм, Ч. Тейлор та інші. До цієї проблематики долучилось також досить багато російських та українських дослідників — В. Варивдін, К. Га-

¹ Німецький дослідник Юрген Кока влучно звертає увагу на проблематичність поняття «громадянське суспільство», порівнюючи його з пудингом, який вислизає з рук [1].

джієв, А. Ільїн, В. Коваль, І. Шапіро, Р. Павленко і С. Рябов, С. Перегудов, М. Рябчук, А. Колодій, В. Шинкарук, Г. Щедрова, І. Кононов. Проте проблема репрезентації в просторі громадянського суспільства поруч з іншими соціальними інтересами інтересів етнокультурних, зокрема інтересів етнічних меншин, переважно продовжувала залишатись у тіні.

Водночас, починаючи з 60-х років ХХ ст., інтенсивно розвиваються під впливом «етнічного ренесансу» новітні теорії нації та націоналізму. Так, у працях Б. Андерсона, Д. Армстронга, Дж. Брейлі, Е. Гобсбаума, Е. Гелнера, М. Гроха, Е. Сміта, Е. Шилза досліджуються питання сутності націоналістичної ідеології, можливості співвідношення національної та громадянської ідентичності. Зрештою, і теоретики громадянського суспільства вже не могли ігнорувати цю проблему, про що свідчать, зокрема, праці Ю. Габермаса. До цього їх примушує, з одного боку, поширення політики мультикультуралізму в розвинених національних державах, а з іншого — активізація етнічних націоналізмів у державах молодих демократій, перед якими тільки постає завдання формування громадянського суспільства.

Метою цієї статті є окреслення сучасних методологічних підходів до проблеми національно-етнічної корпоративності громадянського суспільства в контексті з'ясування місця й ролі етнічних меншин та їх громадсько-політичних організацій у розбудові української політичної нації.

У понятті «громадянське суспільство» імпліцитно міститься ідея певної уніфікації, зрівнювання - не особистостей як таких, звичайно, а їх прав та свобод (так само, як і обов'язків). Тому такими проблематичними у контексті розбудови громадянського суспільства постають питання, пов'язані з виокремленням групових прав, із упровадженням - нехай і «позитивної» - але ж дискримінації. Ці питання в останні два десятиліття активно обговорюються в різних країнах, у тому числі у політико-філософському дискурсі, в основному в межах дискусії про мультикультуралізм. Проте «щеплення» ідеї колективних прав до ліберального (а тому близького по суті до соціального атомізму) концепту громадянського суспільства відбувається досить важко.

Як приклад наведемо нову «атомізовану» версію громадянського суспільства, яку пропонує Пенсі Розенблум [5]. Вона вирізняє три теорії громадянського суспільства - «демократичну», «посередницьку» та «виборчу». Перша орієнтується на взаємодію асоціацій громадянського суспільства з політичною демократією. Ліберальна демократія виступає тут не стільки дзеркалом

плюралістичного суспільства, скільки вчителем і творцем демократичного громадянського суспільства, і в деяких концепціях вторинні групи й асоціації зображені як результати діяльності уряду, що завдячують державній політиці своїми установчими намірами. У другій теорії громадянське суспільство зорієнтоване на соціальну сферу і може взагалі співіснувати з авторитаризмом. Громадянське суспільство виступає посередником між тими функціями, які зарезервовані за урядом, і тими, які індивіди виконують самостійно або в приватному житті.

Обидва ці підходи є недостатніми, як вважає Розенблум, оскільки надмірно спрощують зв'язок між ліберальною демократією і громадянською корпоративністю. Перша теорія надає надмірної пріоритетності політичній участі, знецінюючи інші впливи громадянського суспільства - приватні відносини й особисті інтереси, економічні амбіції, культурну ідентичність, ідеологію та індивідуальне самовираження. Проблема другого підходу полягає в тому, що ентузіазм щодо асоціативного життя затуляє політичні й правові інститути, необхідні для його підтримки. Постає небезпека «балканізації» громадського життя й недостатньої прихильності ліберальній демократії до соціальних інститутів.

Натомість, «виборче» громадянське суспільство ґрунтується на особистому моральному виборі людини. Людина на власному досвіді має переконуватися в моральних перевагах чи вадах різних асоціацій. Адже сама по собі асоціативність не є достатньою умовою лібералізму: «майже будь-яка асоціація (за винятком жорстоких і насильницьких) має потенціал для того, щоб бути або не бути конструктивною чи руйнівною для ліберальних норм». Жоден тип асоціацій, стверджує Розенблум, не є виключною підтримкою для лібералізму, бо соціальні й психологічні джерела антилібералізму різноманітні.

«Виборче» громадянське суспільство, яке пропонує Пенсі Розенблум, передбачає, що позиція громадян не залежить від належності чи неналежності до певної спільноти. Отже, суть заперечення групових прав і групового представництва полягає не в тому, що вони несправедливі (компенсаційні заходи можуть мати виправдання), а в тому, що розподіл громадянських прав і благ на підставі групового членства має тенденцію заморожувати асоціації та утруднювати індивідам зміну чи поновлення членства. Очевидно, що «виборче» громадянське суспільство Розенблум не може вмістити в себе такі спільноти, належність до яких людина не обирає, зокрема - етнокультурні.

Для України, безумовно, дуже актуальним є розв'язання проблеми співвідношення громадянства та національності у процесі формування політичної нації в умовах національної держави, зорієнтованої на демократичні цінності, де головним питанням є відношення культурно-історичного досвіду народу та політичної волі, втіленої у намірах і діях держави.

Взагалі, слід зазначити, що проблема співвідношення етнічності та політики, етнічного розмаїття та громадянської єдності викликає сьогодні досить гострі дискусії в політичній науці. Відомий англійський дослідник Е. Сміт виділяє три теми, які спричиняють, на його думку, найзапекліші дискусії. Перша стосується моделі «багатоскладової демократії» Аренда Лейпхарта та її зв'язку з лібералізмом і класовою боротьбою. Друга - значення й політичного використання концепції «етнічної демократії» для опису виключаючої демократії панівної етнічної спільноти в поліетнічних державах і відмінності таких режимів від ліберально-демократичних держав. Третя тема - мінливість прав етнічних меншин та їх відносин із державами і міждержавною системою [6, 384].

Характерною рисою підходу Е. Сміта до аналізу етнічної та громадянської версій націоналізму є критичний погляд на всі варіанти, особливо з точки зору можливих проблем, які у зв'язку з цим постають перед етнічними меншинами. Етногенеалогічний тип націоналізму, як правило, схиляється до виключності, а громадянсько-територіальний тип часто-густо нетерпимо ставиться до етнічних розбіжностей; він схильний до радикальної асиміляції культурних меншин, радше схожої на етноцид. Зрештою, і змішаний тип, який Е. Сміт виділяє на досвіді мультикультуралізму Канади та Австралії і який навіть прославляє культурне розмаїття, може мати свої негативні наслідки, а саме — призвести до втрати політичної єдності і появи національної нестабільності, яка, у свою чергу, може стати причиною реактивних націоналізмів [6, 386]. Отже, річ не в поділі на «хороший» громадянський та «поганий» етнічний націоналізм - справа в тому, що всі концепції нації тісно переплетені між собою і переходять одна в одну під тиском обставин.

На думку Е. Сміта, на практиці багато націоналізмів змінює свій «характер», нерідко поєднуючи складники обох типів. Водночас не слід абсолютизувати соціологічні моделі. Громадянський націоналізм, на думку деяких політологів, може поєднуватись з лібералізмом і тим самим набути якоїсь поваги, в той час як безкомпромисні етнічні форми націоналізму залишаються поза моральними межами; їхній надмірний партику-

ляризм не допускає будь-яких цивілізованих стосунків з «панівними» політичними ідеологіями. Але й перший різновид націоналізму здатний породити цілком ненависницьку, ксенофобську політику. Класичним прикладом «внутрішнього» громадянського націоналізму може бути ставлення Французької республіки до євреїв [7, 44].

Отже, на думку Е. Сміта, громадянський націоналізм надто далекий від взаємного пристосування вимог різних культур. Справжня багатокультурність здатна існувати тільки в структурі «множинної» нації, яка сприяє етнічному розмаїттю й під проводом політичних інституцій і символів національної держави об'єднує складники різних культур. Як приклад він наводить сучасну американську націю. І все ж «попри очевидні відмінності між "органічною" та "волюнтаристською" моделями націоналістичної ідеології та "етнічним" і "громадянським" поняттями нації, існує більша подібність між їхніми політичними напрямками, ніж можна було б сподіватися» [7, 45]. У багатьох випадках антагоністичний «етнічно-громадянський» поділ є історично неточним і соціологічно оманливим.

Схожі занепокоєння стосовно можливої амбівалентності громадянського націоналізму висловлюють і українські вчені. Наголошується, зокрема, на тому, що громадянський (політичний) націоналізм - це перш за все ідеологія, заснована на переконанні, що народ, який має спільні риси (мову, релігію, етнічність, історію тощо), утворює політичну спільність. Громадянський націоналізм, як і агресивний тип етноцентризму, вимагає від носіїв етнічної культури публічної відмови від власних цінностей і пріоритетів, переміщення етнічності в приватну сферу життя (позбавлення її публічного характеру), маргіналізації етнічної культури і спадщини меншин у державних кордонах. Громадянський націоналізм прагне подолати всі перешкоди до «рівності» — інститути й організації, які стоять між громадянином і державою. Ідеологія громадянського націоналізму виштовхує все традиційне й неписьменне на периферію суспільства, в сферу родини і фольклору. Національні держави, по суті, відкидають етнічну різноманітність. Завдяки державній політиці вони різними засобами гомогенізують суспільство (інтеграція, асиміляція, депортація, фізичне знищення тощо). Отже, на думку автора статті, не тільки етнічний, а й громадянський націоналізм може прагнути знищення культури меншин, виходячи з розуміння рівності як одноманітності [2, 315-316].

Можна відзначити певну прямотинність у цій аргументації, але вона спричинена не стільки недоліками аналізу, скільки тим, що автор не

пов'язує громадянський націоналізм з ліберальною парадигмою. Остання не є неодмінною засадою суспільного буття. Радше - бодай на підсвідомому рівні — український дослідник припускає можливість тоталітаризації суспільного життя, ніж буде впевнений у його лібералізації. Вочевидь, це не просто відлуння багаторічного життя у радянські часи, а й тверезе ставлення до реального ступеню демократизації сучасного українського суспільства.

Адже на практиці, як пише інший дослідник, за основу українського суспільства береться модель етнокультурної політичної спільноти. Головне місце в процесі формування громадянського суспільства в даній концепції приділяється зрощуванню *культурного громадянства* через утворення національного духу за допомогою історичної спадщини, вивчення якої забезпечить моральне зростання нації [8, 292-302]. У цих умовах основою політичної нації та громадянського націоналізму є виразна етнічна (власне українська) компонента. І тому питання своєрідної «легалізації» (чи навіть «освячення») традиційного українського етнічного націоналізму стоїть так гостро.

У зв'язку з цим звернімо увагу на цікаве розрізнення В. Куликом двох українських націоналізмів у новітній українській історії - націоналізму опозиції та націоналізму влади [3, 65-69]. Нові українські націоналісти розвивають думку своїх попередників, які від часів народництва XIX ст. окреслювали розділених державними кордонами українців як спільноту передусім етнічну. Український націоналізм (за винятком його крайніх елементів) послідовно підтримував національні прагнення меншин, що населяють Україну, вважаючи, однак, їхнє національно-культурне відродження можливим лише за умови відродження українців. Ця теза стала основою позиції Народного Руху України з національного питання. Від націоналізму інтелігентської опозиції націоналізм влади відрізнявся насамперед більшим наголосом на економічних передумовах незалежності та пріоритетом державно-громадянської орієнтації над етнічною.

Відповідні розбіжності в розумінні поняття «нація» спостерігаються, на думку В. Кулика, і між свідомою частиною українства, з одного боку, та російською частиною українського суспільства, з іншого. Росіяни та російськомовні українці здебільшого відкидають етнічну концепцію нації - навіть у тому «неповному» вигляді, який покладено в основу державної пропаганди й політики. Сформований за роки незалежності націоналізм цих двох груп (які виступають у національно-культурній сфері - зокрема й унаслі-

док «дерусифікаційних» ухилив українських націоналістичних партій — як одне ціле) їхні ідеологічні суперники та деякі аналітики розглядають як етнонаціоналізм домінуючий в минулому етнокультурній групі, що прагне зберегти свої привілеї. Натомість, В. Кулик вважає, що це, - принаймні на рівні масової свідомості, - більшою мірою державно-громадянський націоналізм людей, які воліли б уникнути етнізації суспільно-політичного життя і зберегти (в політичному сенсі - повернути) мовну реальність радянських часів, коли вживання української чи російської мови виражало радше регіональну, групову й індивідуальну звичку, ніж розвинуту етнічну свідомість.

Повертаючись до методологічних підходів західної політичної філософії, відзначимо, що питання про співвідношення громадянства та національної ідентичності докладно розглядає у своїх працях Юрген Габермас. Він протиставляє націоналізму романтичного характеру, що некритично спирається на традиції, націоналізм громадянський, який об'єднує національну свідомість і республіканське переконання. На думку Габермаса, націоналізм у цьому розумінні став коліскою республіканізму. Але громадянство завжди було незалежним від національної ідентичності. Громадянство регулює відносини кожного індивіда і держави, причому ці відносини структуриються таким чином, що кожний індивід визначається трічі: як особистість, як член етнічної чи культурної групи та як громадянин, іншими словами, як член політичного колективу. Тому проблема громадянства виглядає не дуже просто навіть у правовій державі, оскільки правовий примус до активного дотримання демократичних прав містить щось тоталітарне, і тому філософ відзначає, що комунітаристи вперто наполягають на тому, що громадянин повинен патріотично ототожнювати себе зі своїм способом життя. Але політичне спиратися на загальне етнічне, мовне та культурне походження неприпустимо [4, 280].

Зрештою, не тільки національна держава ґрунтується на демократії та громадянському суспільстві, а й сама демократія багато чим зобов'язана виникненню ідеї нації. Габермас переконливо доводить, що національна самосвідомість народу утворила той культурний контекст, який сприяв зростанню політичної активності громадян. «Саме національна спільність породила новий тип взаємозв'язку індивідів, раніше абсолютно чужих один одному. Тим самим національна держава змогла вирішити одразу дві проблеми: вона заснувала демократичний спосіб *легітимації* на підставі нової і більш абстрактної форми соціальної *інтеграції*» [9, 368].

Інакше кажучи, абстрактних понять прав і свобод було недостатньо, щоб об'єднати суспільство й примусити окремих громадян-атомів бачити себе частинами одного цілого. Це могла зробити тільки національно-культурна ідентичність, яка утворила основу для політичної ідентичності республіки. Але в цьому було закладено й майбутню небезпеку, адже і поняття громадянства, і поняття нації вже не могли позбутись певної подвійності - своїх етнічних коренів. Поняття громадянства в будь-якому разі не обмежувалось юридичним статусом у категоріях громадянських прав, а й позначало також членство в культурно визначеному співтоваристві. Так само й національна свідомість кристалізується на підставі спільного походження, історії та мови; і хоча на практиці кордони національної держави ніколи не співпадають з культурно-етнічними кордонами, саме це їх несуміщення зумовлює утворення національного символу, який зміцнює та посилює територіальну й соціальну єдність національної держави.

Отже, національна єдність на початковому етапі формування європейських націй сприяла культурному розширенню юридичне визначеної нації громадян, у тому числі й за рахунок асиміляції етнічно відмінних компонентів. Але сьогодні, зазначає Габермас, перевагу набувають плюралістичні суспільства, які все більше відходять від формату національної держави, побудованої на певній культурній однорідності населення. Філософ бачить тільки дві альтернативні реакції - або етнічні чистки, або формування мультикультурного суспільства.

Габермас формулює концепцію подвійної ідентичності - громадянської та культурної. При цьому така подвійність у його схемі має стосуватись не тільки етнічних маргіналів, а й провідної, домінуючої нації. Підставою для такої позиції стає визнання того, що за фасадом культурної однорідності в сучасних національних державах у кращому разі може приховуватись лише підтримка культури пануючої більшості, яка пригноблює інші культури (меншин). «Якщо, проте, різним культурним спільнотам і різним етнічним та релігійним субкультурам випала доля жити разом і на рівних правах взаємодіяти в межах єдиного політичного співтовариства, то культура більшості буде змушена пожертвувати своєю історичною прерогативою, щоб визначити офіційні відносини в межах тієї *генералізованої* політичної культури, яку мають поділяти всі громадяни незалежно від їх походження і способу життя. Культура більшості повинна бути чітко відокремлена від політичної культури, яку, треба думати,

підтримають всі. Рівень політичної культури, яку поділяють усі, необхідно суворо відрізнити від рівня субкультур і дополітичних ідентичностей (включаючи субкультуру та ідентичність більшості), які заслуговують рівного захисту лише в тому разі, якщо самі дотримуються конституційних принципів» [9, 374].

Габермас висуває ідею про те, що орієнтирами подібних генералізованих політичних культур є національні конституції, на підставі яких націоналізм може бути замінений *конституційним патріотизмом*. Слід зазначити, що сам філософ розуміє, наскільки сумнівною є, зрештою, подібна заміна, адже трохи раніше він визнавав, що суто юридичного контексту демократії та лібералізму було недостатньо для їх становлення і вони мали підкріплюватися культурною ідентичністю. Обґрунтування подібної заміни він намагається віднайти в ідеї соціальної держави - в здатності громадянського суспільства забезпечити поруч із відповідним юридичним статусом необхідний обсяг суспільних матеріальних цінностей, «безпеку юридичної і матеріальної інфраструктури форм життя, притаманних сьогоденню». Цю логіку треба мати на увазі, коли ідея конституційного патріотизму проектується на Україну. Втім, цю ідею піддають інтенсивній критиці й західні дослідники.

Девід Міллер, наприклад, відстоюючи громадянську версію національності, доводить, що нація є надійною основою для виконання зобов'язань щодо соціальної справедливості і, більше того, є найкращою ареною для досягнення ліберальних і соціал-демократичних цілей. Наслідуючи початкову логіку Габермаса (і ніби не помічаючи викликів мультикультуралізму), Міллер переконує, що національність має переваги над цілком абстрактним «конституційним патріотизмом» Габермаса, оскільки вона пов'язує політичні принципи і практику з почуттям спільної історії і культури, духом місця і часу [6, 383].

Проблему співвідношення громадянського суспільства та національних спільнот розглядає і Едвард Шилз [10]. Громадянське суспільство, зазначає він, є ознакою сучасних національних держав. Воно спроможне функціонувати, що й робить незалежно від національної держави завдяки інтегральній ролі щодо домінуючої нації. Громадянська колективна самосвідомість різних сегментів і секторів суспільства перешкоджає виникненню конфліктів між цими секторами, але не знешкоджує глибинних джерел конфліктів, які перебувають на тлі неконтрольованих громадянською свідомістю напружень. Громадянська колективна свідомість, підживлюючи себе під-

гримкою національної колективної самосвідомості, визначає норми колективної солідарності, спроможні зняти ці напруження. Норма солідарності створюється співучастю у творенні національного образу.

Шилз зазначає, що відношення громадянського суспільства до нації є різним. Нація, безперечно, потрібна такому суспільству як консолідуюча основа. Вирішальна колективність у національній державі - це домінуюча нація. Національність - необхідна складова, а можливо, й передумова існування громадянського суспільства. Турбота про власну націю підсилює турботу про народний добробут. Вона ж підтримує відданість традиціям.

Між іншим, Е. Шилз вступає в полеміку з Ю. Габермасом стосовно його поняття «конституційний патріотизм». Габермас спробував заперечити ефективність, дієвість та легітимність націй і національності. Він заявив, що «конституційний патріотизм» - *Verfassungspatriotismus* - це здорова основа політичної культури німецького суспільства. Тепер уже зрозуміло, погоджується Е. Шилз, що будь-яка конституція, як і уряд, може грати роль референції колективної самосвідомості ліберального суспільства. У цьому немає нічого поганого, але видається неправильним ігнорування територіальної референтності. Зрештою, конституція - це основний закон територіальне обмеженого суспільства національної держави. Отже, на думку Шилза, не можна говорити про «конституційний патріотизм», заперечуючи ідентичність німецького суспільства 1919-1933 рр. чи 1933-1945 рр. із суспільством

1970-х, 1980-х чи 1990-х рр. Все минуле стерлося б, якби все, що означає «бути німцем», стосувалося тільки Конституції ФРН. Але це, - попри привабливість такого рішення проблеми, - неможливо тепер і радше буде неможливо у передбачуваному майбутті.

Таким чином, сучасна політична філософія і політична наука поки що не опрацювали єдиного підходу до проблеми співвідношення громадянського та етнічного компонента сучасної політичної нації. Дискусія навколо висунутої Ю. Габермасом ідеології «конституційного патріотизму» наочно свідчить про те, що «зняття» етнічного націоналізму не може бути прямим наслідком розвиненого правового дискурсу. Сьогодні стає все більш очевидно, що захист прав людини не є цілком ідентичним захисту прав спільноти: групові (колективні) права заявлено як такі, що мають бути інтегровані в концепцію соціальної справедливості. В Україні, де формування громадянського суспільства і політичної нації відбувається в умовах збереження, а подекуди й посилення етнокультурної різноманітності, коли нагальним є питання визначення місця й ролі громадських організацій національних меншин у структурі громадянсько-суспільної корпоративності, необхідно дуже обережно підходити до порівняння позицій громадянської та етногенетичної ідентичності. Збереженню міжнародного миру сприятиме радше поміркована концепція політичної нації, яка не буде водночас прихованою формою старого етнічного націоналізму і відповідно засобом асиміляції етнокультурних розбіжностей.

1. Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе // <http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/grazh.htm>.
2. Коч С. В. Громадянський та етнічний націоналізм: проблеми трансформації // Актуальні проблеми політики: 36. наук, праць.- Вип. 17.— Одеса: Юридична література, 2003.
3. Кулик В. Націоналізми в сучасній Україні // Дух і літера.- 1997.- № 1-2.
4. Литвинов О. М., Шерстньов О. В. Проблема громадянства та національності у національній державі (за працею Юргена Габермаса «Громадянство і національна ідентичність») // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей.- Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000.
5. Розенблум Н. Л. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму // 1. Незалежний культурологічний часопис.— 2001.— №21.
6. Смит Э. Национализм и модернизм. Критический обзор современных наций и национализма.- М.: Праксис, 2004.
7. Слит Е. Д. Националізм: Теорія, ідеологія, історія / Пер. з англ.- К.: К.І.С., 2004.
8. Узун Ю. В. Інтерпретація поняття «громадянське суспільство» у суспільно-політичній думці незалежної України // Актуальні проблеми політики: 36. наук, праць.- Вип. 17.- Одеса: Юридична література, 2003.
9. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. Нации и национализм / Пер с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского.- М.: Праксис, 2002.
10. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство // 1. Незалежний культурологічний часопис.-2001.-№21.

L. Lojko

NATIONAL-CULTURAL CORPORATIVISM IN CIVIL SOCIETY

Modern approaches to the problem of civil society national-ethnic collaboration are examined. The ethnic minority groups' status and role in Ukrainian political nation development is cleared up. Different political and philosophical concepts of civil society are analyzed as well as correlation of civil and ethnic nationalisms of N. Rosemblum, E. Smit, U. Habermass, E. Shyls and others. The conclusion takes its place that the idea of groups' (collective) rights must be integrated into civil justice concept because of poliethnic and multicultural situation in the world. Moderate concept of political nation should serve for saving of international peace in Ukraine.